

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СВІТСЬКОЇ ШКОЛИ У ФРАНЦІЇ (КІНЕЦЬ XVIII - ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)

Питання щодо взаємодії духовної і світської систем цінностей розглядається насамперед у координатах морального оздоровлення і релігійного просвітництва нації та розбудови демократичних засад соціуму. Збалансування духовного і світського компонентів у освітньому процесі зумовлене потребою виховувати учнівську молодь у дусі толерантного ставлення до «іншого», «інакшого» і водночас формувати в молоді почуття причетності до рідної культури, невід'ємною складовою якої є релігійна традиція. Право на релігійну освіту закріплене міжнародними правовими актами - «Загальною Декларацією прав людини» (1948), «Міжнародним пактом про громадянські та політичні права» (1966), «Першим протоколом до Конвенції про захист прав і основних свобод людини» (1950), Декларацією «Про ліквідацію усіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань» (1981) тощо, які ратифіковані Україною. В Україні актуальність дискусії навколо зазначеної проблеми зумовлена кількома обставинами.

Насамперед, зазначимо, що українське суспільство в період демократичних перетворень не уникло негативних явищ, пов'язаних з частковою деградацією індивідуальної, родинної та суспільної моралі, базованої на загальнолюдських цінностях. Думку про те, що наша вітчизняна освіта, наразі й шкільна, потребує в зв'язку з цим негайних змін зустрічаємо в працях багатьох сучасних вітчизняних і російських педагогів (*Б.Вульфсон, І.Галицькая, Л.Гармаш, Г.Корнетов, Н.Лавриченко, Л.Малькова, І.Метлик, І.Понкін, О.Сухомлинська, та ін.*)

За умов, коли наріжні моральні цінності - справедливість, взаємоповага, чесність, солідарність - почасти поступаються місцем антигуманній за своєю суттю

масовій поп-культурі, не можуть залишатися сторонніми спостерігачами й релігійні діячі та інституції. Прагнучи зробити власний внесок у піднесення моральної самосвідомості нації, вони активно долучаються до процесу виховання дітей та юнацтва. Тим паче, як показує досвід європейських країн, це не становить загрози і не означає обов'язкової відмови від принципу світськості в освіті. Європейський вибір України ставить перед нею низку конкретних вимог, однією з яких є дотримання культурного й світоглядного плюралізму в процесі соціалізації молоді. Фактично йдеться про реалізацію на практиці вимог відкритого суспільства. У демократичному суспільстві конфесії подібно до інших суб'єктів громадянського суспільства мають право долучатися до розбудови освітньої системи з метою виховання духовно зрілого покоління.

У річищі цих ідей навіть у французькій системі освіти, яка вважається традиційно світською, спостерігаються зміни у поглядах щодо ролі і місця релігії в навчально-виховному процесі. Дослідженню цих процесів і явищ наразі й присвячена наша наукова розвідка.

Французька держава має багату історію, продовженням якої є сучасна доба так званої П'ятої республіки. Французька революція 1789 року не тільки змінила хід французької історії, а й викликала у країні бурхливі дискусії щодо місця і ролі релігії у суспільстві, що набула ознак війни «двох Францій»: світської і католицької. Як відомо, прихильники Революції виступали за відокремлення церкви від держави, тому приділяли велику увагу питанням освіти. Першим і найголовнішим завданням вони вважали скасування релігійних орденів, потім - організацію розколу церкви при голосуванні за Громадянську конституцію духівництва (1790 р.) і, нарешті, поетапне викорінювання християнства. Виконання цих завдань мало на меті демонтаж традиційної виховної системи освіти й виховання молоді [1, с.225-226].

Доленосними стали революційні інновації у царині початкової освіти. До 1789 року більшість дітей навчались у так званих «petites ecoles» - початкових школах. Ці школи засновувались конгрегаціями, тобто релігійними орденами або братствами, з одного боку, та місцевими громадами - з іншого. Всі початкові школи перебували під наглядом Католицької церкви. Навчання у більшості шкіл було платним, за виключенням тих шкіл, які утримувались релігійними орденами. Навчання в цьому

випадку було безкоштовним, однак мало й певні вади. Починаючи з XVI століття, церква виступала за роздільне навчання хлопців і дівчат. Необхідність роздільного навчання служителі церкви обгрунтовували передусім морально-етичними причинами, однак, по суті, такий підхід нерідко був дискримінаційним щодо дівчат, і більшість батьків вважали його недоречним.

Нова влада знову і знову обговорювала питання освіти, але зовсім не цікавилася тим, що відбувалося на місцевому рівні: деякі релігійні конгрегації скасовано, але духівництво найчастіше залишалося на робочих місцях, намагаючись виконувати свої обов'язки нарівні зі світськими вчителями. Оскільки більшість революціонерів прихильно ставилося до свободи віросповідання в освіті, священикам та конгрегаціоністам дозволили відкривати приватні школи. Але, не маючи власних внутрішніх ресурсів для існування, (тому що Республіка не визнає, не оплачує і не підтримує жодного культу), ці школи разом із засновниками діяли на межі виживання. У той же час члени Революційних асамблей Франції порушили цілу низку питань щодо розбудови системи національної освіти і переконані, що відповіді лежать в одній площині з роздумами мислителів епохи Просвітництва - цивілізаційно-культурної течії періоду переходу від традиційного до індустріального суспільства. Її інтелектуальні представники проповідували соціальну й політичну емансипацію третього стану (міщан і селян); утвердження «царства розуму», заснованого на природній рівності людей, політичній свободі і громадянських правах, а також на безмежній вірі у творчі можливості освіти. Передові діячі докладали значних зусиль для поширення знань серед усіх верств суспільства, відводячи просвіті провідну роль у прогресивному розвитку людства у руслі загального добра й справедливості [2].

Для виховання особистості французькі революціонери запозичили модель із класичної Античності (саме зі Спарти) і наголосили на тому, що школа не повинна функціонувати під контролем Церкви. За їхніми переконаннями, особистість має визначати свою поведінку, покладаючись виключно на розум, вбачаючи в ньому той «архімедів важіль», за допомогою якого можна перевернути всю систему громадського та духовного життя. Авторитет та багатовіковий досвід Церкви не може служити підґрунтям світоглядних переконань людини. Значення освіти

полягає в тому, щоб поліпшити людство і надати йому віру в щастя. Цим пояснюється намір революціонерів запровадити підконтрольну державі початкову освіту, яку могли б отримати всі громадяни. Це був гарний намір, проте утопічний. Франсуа Гізо (1787-1874 рр.) - один із видатних французьких істориків та політичних діячів - вважав, що у 1799 році «багато було обіцяно, але нічого не виконано. Химери літали над руїнами» [3, с.28]. Поразку революціонерів зумовила передусім надзвичайно велика кількість обговорюваних питань та розбіжність у поглядах при прийнятті рішень. Однак революціонери проголосили принципи безкоштовності та обов'язковості освіти, які, хоча й не були реалізовані, проте утвердили в суспільстві ідеал, до якого слід прагнути, і в цьому полягає цінність цієї революційної спадщини. Наприкінці революційного руху населення Франції продовжувало виявляти незадоволення станом справ у закладах початкової освіти, що функціонували на громадських засадах. Крім дороговизни, дошкуляли й інші негаразди: по-перше, нестача вчителів початкової школи та посередній рівень їхньої підготовки, по-друге, байдужість звільненої від опіки церкви школи до питань моралі та релігії. Через зазначені причини батьки нерідко надавали перевагу приватним школам [4, с.40].

У 1791 році Революційна асамблея проголосила безкоштовність початкової освіти та рівність прав на її отримання для дітей-вихідців з усіх верств населення; у 1792 році початкова школа була проголошена обов'язковою. Це були перші, але досить радикальні кроки вивільнення шкільної освіти з під опіки церкви.

У так звані «часи імперії», коли Наполеон Бонапарт установив у Франції військову диктатуру й проголосив 18 травня 1804 року Першу Імперію, ситуація в початковій освіті залишалась майже незмінною. В період 1800-1815 років державі не вистачало ресурсів для фінансової підтримки громадських шкіл. Законом від 1 травня 1802 року державою передбачено «надання початкової освіти в школах, заснованих на кошти комун». Учителі початкових шкіл призначалися мером та муніципальними радами, а супрефекти зобов'язані сприяти початковим школам та опікуватись ними. Шкільна освіта була безкоштовною тільки для тих дітей, чий батьки не в змозі оплачувати навчання, і це визначала муніципальна рада.

Як це не дивно, але проголошений революціонерами принцип свободи в освіті сприяв відкриттю значної кількості приватних початкових шкіл, більшість з яких були конфесійними. Це не суперечило офіційному законодавству, позаяк згідно з законом 1802 року початкові школи були передані в розпорядження комун. У цей час у Францію повертаються з вигнання брати християнських шкіл, у 1810 році їхня конгрегація отримала офіційний дозвіл на діяльність. Так як конгрегаціоністи християнських шкіл вели викладацьку діяльність тільки в містах, не бажаючи посилати поодиноких братів у села, то деякі інші братства перейняли їхню діяльність, незважаючи на певне презирство представників імперської влади до чоловічих релігійних братств. Що ж стосується розвитку жіночих конгрегацій, то тут держава виявляла більшу прихильність, незважаючи на те, що закон про жіночу освіту так і не прийнятий.

Згідно з законом від 17 березня 1808 року створено Імперський університет, що затвердило державну монополію на освіту. Цей закон визначив функцію початкової освіти і уточнив, що у початковій школі зобов'язані «навчати читати, писати і надавати початкові знання з лічби» (ст. 5) [5, с.64]. За часів Імперії, як уже зазначалося, початкова освіта мало відрізнялася від тієї, що була за часів Революції. Комунам не вистачає коштів, місцева влада не переймається проблемами початкової освіти, заробітна плата вчителів невисока. З усією гостротою постає необхідність підготовки вчителів для початкової школи, але станом на 1810 рік засноване лише одне педагогічне училище у регіоні Басс-Рен.

Після поразки Франції у війні з Пруссією (1871р.) настає період Реставрації: клерикальний табір знову намагається встановити монархію, а влада демонструвала свою відмінність від попередників, віддаючи важелі контролю над шкільною освітою в руки Католицької церкви. Церква вважала своїм першочерговим обов'язком запровадити в школах вивчення релігії. Про це писав Папа Пій IX у листі до єпископа де Фрібург-ан-Брісго: «Релігійна освіта повинна утримувати перше місце в освіті й вихованні дітей, а знання з інших дисциплін мають надаватись крізь призму віри» [6, с.78]. Що ж стосується укладання змісту початкової освіти, то тут зіштовхуються дві концепції. Перша концепція, консервативна, полягає в тому, щоб дотримуватись традиції, яка поважає сільський

конформізм (від пізньолат. *conformis* - подібний, відповідний; морально-політичний термін, що позначає пасивне прийняття існуючого порядку речей). Але ця концепція не враховує ні зростаючого урбанізму, який змінює культуру народу, ні стрімкого розвитку промисловості, який вимагає іншої якості знань, більш наближених до реального життя. Друга концепція, новаторська, базується, насамперед, на швидкому розповсюдженні освіти. Тоді ж як новатори переконані, що, «відкриваючи школи, закривають тюрми», тобто освіта сприяє гуманізації суспільства, частина прибічників новаторської концепції розуміла її ще глибше. Вони вважали, що для модернізації економіки необхідно, щоб діти з народу отримували освіту, яка передбачає, насамперед, практично-прикладний зміст. Це дасть змогу кожному індивіду досягнути особистого щастя, а для нації стане запорукою добробуту. Крім того, новатори не бажали порушувати соціальну ієрархію та суспільний порядок, навпаки, наголошували на тому, щоб народна освіта мала чіткі рамки та контролювалась нотаблями (почесними громадянами), тобто ними самими. Між чотирма таборами: державою, церквою, нотаблями-лібералами та викладацьким корпусом Імперського Університету загострювалося протиборство залежно від змін у політичній ситуації.

У кінці XIX століття у Франції до влади знову прийшли республіканці, що поклало край суперечкам, які тривалий час були серйозною перешкодою на шляху розбудови державної школи. Адже допоки тривала боротьби між головними впливовими суспільними групами, початкова освіта суттєво не змінювалась, хіба що коригувалась деякими законами та постановами. Так постанова часів Реставрації від 26 лютого 1816 року згодом була доповнена постановою від 21 квітня 1828 року. У новому документі наголоси зроблено на тому, що «кожній комуні надаються повноваження щодо здійснення початкової освіти дітей» [7, с.229]. Передбачено також і об'єднання кількох комун з метою фінансового утримання школи, але, на жаль, це положення не набуло практичного втілення. Постанова приписувала створення комітету кантону у складі одного кюре, трьох нотаблів, одного цивільного судді і директора колежу, якщо такий існує в кантоні, для контролю за діяльністю шкіл. На рівні комуні контролюючі функції здійснювали кюре та мер. У постанові визнається існування приватних шкіл, переважно конгрегаціоністських,

що узаконило існування їх подвійної мережі. Спільним з державними школами є те, що приватні громадські школи однаково підпорядковуються інспекції у складі голов и навчального округу, академічних інспекторів контролюючих комітетів та наглядачів з комун. Держава теж піклується про якість освіти: вчитель початкової школи повинен мати так зване «посвідчення професійної придатності», яке він отримує після складання іспиту державному представнику громадської освіти (найчастіше це директор колежу). Однак у 1821 році приблизно 1,1 з 2,9 млн. хлопців віком від 5 до 15 років навчались у початкових школах. Відповідні показники щодо дівчат були значно нижчими: з 3 млн. дівчат цієї ж вікової категорії лише 0,5 млн. відвідували початкову школу [8, с.17].

Але церква була не задоволена тим, що їй залишають дедалі менше місця та автономії у царині освіти. Наступні події свідчать про новий виток у боротьбі за здійснення контролю над державною школою між чотирма таборами: державою, церквою, нотаблями-лібералами та викладачами Імперського Університету. У 1819 році, священники деяких конгрегацій позбавляються посвідчень вчителів початкової школи та отримують «листи послуху» - зразок документів, які підтверджують приналежність до певної конгрегації, але не дають право на викладацьку діяльність. З 1828 року всі конгрегаціоністи позбавлені посвідчень, а всі школи, крім протестантських, підлягають патронату єпископа. У тому ж році викладачам конгрегацій, як чоловікам, так і жінкам, знову надається дозвіл на професійну діяльність, що спричинило швидкий розвиток конгрегаційної освіти. У 1828 році від усіх шкільних учителів вимагають сертифікат з релігійної освіти (ця вимога буде скасована у 1831 році), а окружні комітети, які були позбавлені повноважень здійснювати загальний нагляд за школами, відтепер мають на третину складатися із представників духовництва. Ці поступки клерикалам, безумовно, викликали різку критику у ліберально налаштованих колах французької інтелігенції. Бурхливі дебати викликали також питання щодо застосування навчальних методик. Група ліберальних нотаблів Ж.-М. де Жерандо, Ж.Гів'є, Ж.-В. Сей, В. де Боржі заснували товариство для підтримки початковій приватної освіти. Представники цієї групи перейняли англійським досвідом, який полягав у тому, що освіта учнів з бідних верств населення надається приватними навчальними

зкладами. Вони були впевнені в тому, що у випадку мобілізації французького суспільства з метою прориву в галузі освіти громадська влада, як на місцевому, так і на державному рівні, буде змушена активно діяти. Ліберально налаштовані нотаблі також виступили ініціаторами запровадження так званої взаємної, або ланкастерської, методики, яка швидко розвивалась у Великій Британії. Белл-Ланкастерська система взаємонавчання є системою організації та методів навчання у початковій школі, згідно з якою старші і більш встигаючі учні-монітори під керівництвом учителя проводили заняття з іншими учнями. Назва походить від імен англійських педагогів А.Белла (A.Bell; 1753-1832 pp.) та Дж.Ланкастера (J.Lancaster; 1776 або 1778-1838 pp.), які незалежно один від одного запропонували таку систему навчання. Вперше вона була застосована в Індії, де мешкав певний час А.Белл. На початку XIX століття вона стала розповсюджуватись у низці країн (США, Франції, Бельгії) як дешевий і швидкий спосіб навчання грамоті. У школах, які працювали з оперттям на Белл-Ланкастерський метод, навчали читанню релігійних книг, письму та лічбі. Там були відсутні класи і вчителі в традиційному розумінні. Учні, поділені на десятки (відділення), навчались у моніторів (від фр. *moniteur*, *m* – наставник, інструктор, помічник вчителя, учень-репетитор), котрі навчались самі, отримуючи інструкції від учителя. Якщо не вистачало підручників, користувались роздатковим дидактичним матеріалом. Методика взаємонавчання мала на меті швидке поширення грамотності, незважаючи на дефіцит учителів: лише один учитель опікувався кількома сотнями учнів, оскільки клас поділяється на групи відповідно до рівнів підготовки та інтелектуальних здібностей учнів та предметів, що вивчалися.

На початку адепти Белл-Ланкастерської методики отримували прекрасні результати, особливо у регіональних школах: у лютому 1820 року нараховувалось 1 300 шкіл, де за цією методикою навчалися 150 000 учнів. Проте католицьке духівництво категорично не сприймало нову методику, обстоюючи традиційну класно-урочну систему, яку брати християнських шкіл практикували ще від часів Старого режиму: один учитель опікується 30 учнями, які навчаються разом, з «однією швидкістю» (одночасно). До того ж, духівництво докоряло прибічникам новаторського методу, вказуючи на її протестантське і британське походження і

зауважуючи, що мало приділяти увагу моралі та доброчесності, потрібно більшого значення надавати релігії та релігійній доктрині.

У 1853 році у Франції офіційно відмовились від практикування Белл-Ланкастерської методики у шкільному навчанні. Починаючи з 1820 року, в країні розпочинається інтенсивний розвиток конгрегаціоністської освіти: у школах практикують традиційні заняття з учнями, під час яких релігійній освіті відводиться чільне місце [9, с.80]. Отже, Реставрація (період з 1814 по 1830 рр. – повернення до влади старшого представника «легитимної» династії Бурбонів Людовика XVIII) хоча й була зацікавлена в поступі освіти, однак перевагу надавала традиційним шляхам її розбудови. На момент описаних подій тенденції розвитку світської школи у Франції залишалося у протиборстві з релігійною традицією. Однак саме завдяки зусиллям церкви французька шкільна освіта набула інтенсивного розвитку.

Література:

1. Andre Encreve, Jerome Grondeux. L'instruction primaire: l'heritage de la revolution. Religion et culture dans les societes et les Etats europeens de 1800 a 1914, Edition Sedes/VUEF /CNED, 2007, p. 225-226.
2. [http://ru.wikipedia.org/wiki/% DO% 91 %](http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%20%D0%91%20%D0%91)
3. Francois Guizot. Memoires, vol. 3, Paris, 1860, ch. 15 p.28
4. Francoi Furet et Jacques Ozouf. Lire et ecrire, l'alphabetisation des Francais de Calvin a Jules Ferry, Paris, Les editions des minuits, 1977, vol.1, p.40.
5. Francoise Mayeur. Histoire generale de l'enseignement et de l'education en France, vol. 3, De la revolution a l'ecole republicaine, Paris, Nouvelle Librerie de France, 1981, p. 64.
6. Lettre a l'evêque de Fribourg-en-Brisgau, citee par Maurice Crubellier. L'enfance et la jeunesse dans la socitee francaise, 1800 – 1950, Paris, Colin, 1979, 78 p.
7. Andre Encreve, Jerome Grondeux. L'instruction primaire: l'heritage de la Revolution. Religion et culture dans les societes et les Etats europeens de 1800 a 1914.- Edition Sedes/VUEF /CNED, 2007, p. 229.
8. Pierre Albertini. L'ecole en France, XIX - XX siecles, de la maternelle a l'universite, Paris, Hachette, 1998, p.17.

9. Jean-Marie Mayeur. La question laïque, XIX-XX siècles, Paris, Fayard, 1997,
p.80.